

Наталія Свиридюк
(Полтава)

**ТРАДИЦІЇ СТВОРЕННЯ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ
В 40–50-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ
(за польовими матеріалами Шишацького району Полтавської області)**

У статті подано відомості про створення народної ляльки, зібрані в Шишацькому районі Полтавської області; проаналізовано процес виготовлення, художні особливості та матеріали, що використовувалися для створення ляльок, описаних респондентами.

Ключові слова: етнографія, традиція, народне мистецтво, іграшка, лялька.

Folk Ukrainian knotted doll. Research in Poltava region, collected in the Shyshatskyu area. Reconstructing folk dolls by descriptions of old-timers.

Keywords: ethnography, tradition, folk art, plaything, doll.

В статье представлены сведения по изготовлению народной куклы, собранные в Шишацком районе Полтавской области; проанализирован процесс изготовления, художественные особенности и материалы, которые использовались для изготовления кукол, описанных респондентами.

Ключевые слова: этнография, традиция, народное искусство, игрушка, кукла.

Українська нація пройшла складний історичний шлях. ХХ століття випробувало українців на стійкість. Революції, війни, голодомори, радянський тоталітаризм намагалися знищити українську душу і традицію. Та цього, на щастя, не сталося. Українці зберегли унікальну традиційну культуру. Різновидом народного мистецтва, утіленням лагідності української душі є традиційна народна лялька. О. Найден зазначив: «... іграшка у значній своїй частині становить особливий вид художньої творчості, може бути оцінюваною з художньо-естетичної точки зору, як твір мистецтва» [4, с. 23].

Народна лялька набуває в Україні дедалі більшої популярності. Завдяки науковим працям дослідників народної іграшки [4, с. 22] активізується творча діяльність майстрів народного мистецтва в галузі лялькарства, молодь залучається до відродження традицій іграшкарства. Як майстер народної творчості маю широке коло спілкування з людьми, небайдужими до народної іграшки, які розповідали про ляльок свого дитинства. Кожна розмова була ніби маленьким оповіданням про українську родину ХХ ст. на тлі історії дитячої забави, де сплелося трагічне й веселе, смуток і радість. Бажання зберегти унікальні свідчення представників покоління, яке вже відходить у минуле, зафіксувати не лише опис традиції, технологію виготовлення народної ляльки, але й думки сільських бабусь, сповнені мудрості, особливого філософського ставлення до життя, спонукало нас до етнографічної експедиції в Шишацький район Полтавської області.

Шишацький район розміщується в північно-східній частині Полтавщини, створений у 1923 році з трьох волостей (Шишацької, Яреськівської, Баранівської) Миргородського повіту. Селище Шишаки засновано, вірогідно, на початку XIV ст., уперше згадується в 1399 році в описі битви литовського князя Вітовта з татарським ханом Тимуром Котлуком. З 1649 року Шишаки – сотенне містечко Миргородського полку.

Нині Шишацький район відомий своїми майстрами народного мистецтва, письменниками. Там відбуваються фольклорні й етнографічні фестивалі. До респондентів краю було прохання відповісти на питання щодо техніки й матеріалів, з яких виготовляли ляльок, їхніх розмірів. Запитували: хто з родичів або близьких навчав робити

ляльок, якими були ігри з ляльками та які пісні, примовки, історії їх супроводжували. Також були запитання про вікову та статеву належність учасників гри з ляльками. Записували розповіді про ті чи інші сімейні історії, де фігурувала народна, хатня лялька. Окремі питання стосувалися колірної гами й долі забави, коли її господиня дорослішала. Загалом опитано близько двадцяти жителів.

Дитячі роки респондентів припадають на 40–50-ті роки ХХ ст. Це Марія Федорівна Устименко (1937 р. н.), Ганна Миколаївна Магда (1950 р. н.), Валентина Андріївна Колісник (1946 р. н.), Людмила Володимирівна Авраменко (1938 р. н.) та ін. Більшість інформаторів називають своїх бабусь, відповідаючи на запитання «Хто навчав робити ляльок?». Щодо матеріалів для виготовлення ляльки, більшість респондентів називає домоткане полотно, поєднане, по можливості, з купованою, магазинною тканиною. Для виготовлення ляльки використовували хустки, але ляльку робили так, щоб за потреби її можна було розкрутити, а хустку знову використовувати як головний убір. Домоткане полотно було доступнішим, а куповане – рідкістю, тому й цінилося. М. Устименко розповідає, як вона із сестрою без дозволу матері взяли зі скрині червоного коленкору на ляльки: «Матуся дуже сварила, але не біла». За описами респондентів, голову ляльок здебільшого заповнювали обрізками тканини, тирсою, клоччям, ватою зі старих ковдр, сіном, старими речами (наприклад, рукавом від фуфайки), навіть малесенькими подушечками. Перелік матеріалів, що слугували наповнювачем для голови ляльки, у більшості опитаних повторюється. Так, Наталія Василівна Бутейко (1950 р. н.) називає шматочки тканини, вату, сіно. Надія Костянтинівна Голякова розповідає про бабусю – Ганну Митрофанівну Башлій (1917–1990), яка робила ляльок зі шматочків тканини, вати, сіна. М. Устименко згадує такі матеріали – сіно, тирсу, тканину. Цікавими, але поки що єдиними, є відомості про використання газетного паперу, записані від Юлії Анатоліївни Гмирі (1969 р. н.). Вона переказує розповідь своєї бабусі, Уляни Олександрівни Мушти (1901–1981), про ляльок, якими бавилися діти в повоєнний час. Газетний папір скочували в кульку й обгортали білою тканиною, тулуб і руки ляльки теж робили з паперу, лише обвивали тканиною. Таку техніку виготовлення ляльки можна пояснити обставинами повоєнних часів, коли її робили, адже тоді був рідкістю навіть маленький шматок тканини, а також особистою фантазією і винахідливістю майстрині.

Цікавою є техніка виготовлення ляльки, докладно описана Валентиною Андріївною Колісник (1946 р. н.). Біленьку хустку згинають на одну третину, збирають у складки й загортають таким чином, що утворюється голова ляльки. Із частини хустки, що залишилася вільною, формують тулуб. Таку ляльку загортають у ще одну, бажано кольорову, хустку так, як сповивають немовля. Розмір ляльки залежить від розміру хустки. У цьому варіанті вузлової ляльки ми бачимо, що голова утворюється не шляхом наповнення шматка тканини сіном, ватою чи іншим, а безпосередньо з квадрата тканини (хустки), що і створює об'єм лялькової голови.

Подібні ляльки трапляються у свідченнях інших жителів Шишацького району, а також у респондентів Оржицького й Хорольського районів Полтавської області. На питання щодо одягу ляльки респонденти описують досить умовне вбрання, що імітує жіночий одяг: кофта, спідниця, фартух, хустка. Спеціально одяг для ляльки майже не шили, а оздоблювали фрагменти одягу (фартухи, рукави, хустки) самі дівчата, хто вже був навчений шити й вишивати. Відомості про одяг для ляльок, спеціально пошитий донькою з допомогою матері, записано від Інни Іванівни Євдокімової (1937 р. н.). Її мати була гарною швачкою і доньку вже у п'ять років навчила шити. От вони разом і обшивали ляльок. На наш погляд, виготовлення лялькового одягу продиктовано хистом і вмінням матері І. Євдокімової – Поліни Іванівни Митенько (1910–1985), а не загальною традицією. Про обличчя ляльки повідомляє дослідник української народної іграшки О. Найден: «Риси обличчя здебільшого схематично зображуються хрестами, набраними з чорних, червоних або різнокольорових ниток. Є ляльки з “пустим”, позбавленим рис, обличчям» [3, с. 43]. При спілкуванні з жи-

телями Шишацького району відомостей про ляльок з хрестами на обличчях не виявлено. Більшість ляльок, описаних респондентами, мають «пuste» обличчя. Вплив міської, магазинної іграшки в 1940–1950-х роках уже позначився на традиційній ляльці. Це виявляється в розповідях опитаних, адже поруч із лялькою без рис обличчя трапляються ляльки з намальованим обличчям. За свідченнями респондентів, ці види ляльок побутували одночасно. Дівчина могла мати ляльок і з намальованим, і з «пустим» обличчям. Малювали його простим олівцем, оскільки риси ляльки були дуже умовними: крапочки – це очі, ротик; дужечки – брови, ротик. Кольору для обличчя не застосовували. Якщо малюнок на обличчі не подобався дитині, або були інші причини, тканину перевертали на другий бік, і лялька мала чисте, біленьке обличчя. Створювали ляльку вузловим способом, тому її можна було розібрати і з цих матеріалів, підібраних по-іншому, створити нову ляльку. Про це розповідає В. Колісник: «Головне було вмовити маму дати шматок білої тканини з старої сорочки на голову ляльки». Цікавою є лялька, описана Г. Магдою. Ляльку виготовляли вузловим способом, у шматок білої тканини або білу хустку клали клоччя, зав'язували ниткою і чорним олівцем (однією суцільною, хвилястою, досить виразною лінією) малювали брови й ніс. Чи були намальовані очі, оповідач не пам'ятає, якщо й були, то дуже невиразні. Можливо, були намальовані у вигляді крапочок або дужечок. Відомості про ляльку з бровами й носиком, намальованими однією лінією, знаходимо в монографії О. Найдена. Цю ляльку виготовила Одарка Кононенко із с. Думанці Черкаського району в 1971 році [4, с. 169]. Про те, що наявності рис обличчя в ляльки не надавали значної уваги, свідчить той факт, що респонденти достеменно не пам'ятають, чи взагалі було намальоване лялькове обличчя, чи вона була безлика. Хоча яскраво запам'ятали інші деталі ляльки. Наприклад, Л. Авраменко згадує, що в ляльок були худенькі ручки з тоненьких шматочків полотна, і вони ніби самі рухалися, коли з лялькою бавилися. М. Устименко згадує троянди, які сама вишила на лялькових фартушках. Ця вишивка була виконана технікою «рококо» (М. Устименко називає її «закрутка»). Традиція народного лялькарства продовжується, підтвердженням цього є розповідь В. Колісник. Робити ляльок її навчила мати – Марія Тимофіївна Касьяненко (1911–1988), а та у свою чергу навчалася від своїх мами й бабусі, але відомості про них, на жаль, утрачені. У 1990-х роках ляльками, зробленими вузловим способом, із задоволенням грались онучки В. Колісник, чим викликали в неї неабиякий подив, бо вони мали вдосталь сучасних, пластикових ляльок.

Отже, аналізуючи відповіді респондентів, опитаних у Шишацькому районі Полтавської області, можна зауважити, що в 40–50-х роках ХХ ст. при виготовленні ляльки зберігалася традиційна вузлова внутрішня основа. Вузлики, з якого створювали голову ляльки, наповнювали натуральними, природними матеріалами, що були доступні в достатній кількості в повсякденному побуті селян: сіно, прядиво, хліб, шматки тканини, тирса тощо. Більшість опитаних зазначили, що ляльок навчили їх робити бабусі, рідше – матері. Пояснювали це важкими повоєнними часами, тим, що матері завжди були на роботі та займалися господарством, тому приділяти увагу дітям не могли. У таких умовах бабуся доглядала, виховувала, забавляла дітей і несвідомо з'єднувала в єдиний ланцюг поколінь своїх предків і нащадків. У цих родинях лялькова традиція не була втрачена. Є. Шевченко зазначає: «...українська народна іграшка впродовж тисячоліть зберігає пластичну образність, етносимволіку і фактично є віддзеркаленням прадавньої культури українців» [5, с. 2]. Традиція народної ляльки живе, але потребує подальшого дослідження, вивчення, популяризації серед молодого покоління, за яким майбутнє України.

1. Дайн Г. Л. Русская тряпичная кукла. Культура, традиции, технология / Г. Л. Дайн, М. Б. Дайн. – М. : Культура и традиции, 2008. – 120 с.
2. Краший твір року 2010. Всеукраїнська виставка-конкурс народного мистецтва / авт.-упоряд. : Є. Шевченко, В. Корнієнко. – К. : Народні джерела, 2010. – 84 с. : ілюстр.

3. *Найден О. С.* Народна іграшка: традиції, образні особливості / Олександр Семенович Найден // Народне мистецтво. – 1997. – № 1. – С. 42–45.
4. *Найден О. С.* Українська народна іграшка. (Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості). – К. : АртЕк, 1999. – 256 с. : ілюстр.
5. Українська народна іграшка : альбом-каталог Всеукраїнської виставки / авт.-упоряд. Є. Шевченко. – К. : Народні джерела, 2006. – 96 с. : ілюстр.